

О. О. Онищенко

orcid.org/0000-0001-9580-8165

аспірант кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ТЕОРІЇ МАНІПУЛЯЦІЇ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ: «ВІКНО ОВЕРТОНА» ТА «СПРАЛЬ МОВЧАННЯ»

Сьогодні в сучасному світі, в контексті загострення політичного суперництва та боротьби за владу, політична наука аналізує різноманітні технології впливу на масову свідомість. Відтак, неабиякого інтересу зі сторони наукового співтовариства викликають питання вивчення витоків концепцій та теорій маніпуляції масової свідомості, що вимагають подальшого наукового аналізу та теоретичного обґрунтування.

Боротьба за голоси та симпатії електорату має дуже давні витoki, адже для політичної перемоги державні діячі здавна вдавалися до використання різноманітних механізмів впливу на свідомість людей, щоб досягти бажаного результату. В подальшому такі механізми впливу трансформувалися в розроблені концепції, які детально пояснюють результат і ефективність такого впливу.

В основі будь-якої маніпуляції завжди знаходиться механізм впливу на підсвідомість людини, задля спонукання її втілити дію в життя, яку до цього вона робити не хотіла. Метою маніпуляції завжди є встановлення повного контролю над діями, думками та бажаннями людей. Також характерною ознакою маніпуляції є підміна понять, коли ідеї та думки навіюються ззовні, а згодом сприймаються людиною як власні. Технології маніпуляції є дуже небезпечними та навіть руйнівними з точки зору їх впливу, адже вони покликані встановити повний, домінуючий контроль над волею та думками людей. Саме тому, такі технології відносяться до заборонених методів політичної боротьби. Такими чином, теорії маніпуляції пояснюють особливості механізмів впливу на масову свідомість.

Основою для технологій маніпуляції слугує конструювання вигаданої соціально – політичної реальності, в якій люди будуть відчувати себе слабкими, зговорливими, здатними до навіювання. Ядром такої реальності може виступати політичний міф, навколо якого будуть створювати ідеї та прищеплювати їх у суспільну свідомість. Найбільш уразливими від технологій маніпуляції є суспільства, де основна влада сконцентрована в руках однієї особи – тирана, який одноосібно керує державою та втілює в собі усі владні функції. В недемократичних формах правління ризик застосування технологій маніпуляції значно вищий. Саме тому, демократичні інститути, розвинуте громадянське суспільство, високий рівень політичної культури та правової свідомості слугують певним механізмом захисту громадян від різноманітних методів маніпуляції з боку держави або політичних діячів.

Наразі, в умовах світової глобалізації та інформатизації суспільств, в епоху загальної технологізації та динамічного розвитку світу, теорії масової маніпуляції набувають нового значення та актуального дослідження.

Відтак, неабиякої актуальності набрало дослідження теорії дискурсу Овертона. «Вікно Овертона» - це концепція наявності рамок припустимого, стерпного спектру думок щодо публічних висловлювань з точки зору суспільної моралі. Згідно теорії Овертона в підсвідомість будь – якого суспільства, навіть високоморального, можна навіяти будь – яку ідею. Рамки прийняття таких ідей описуються в вікні дискурсу Овертона та досягаються за допомогою послідовних дій (Krugman, 2015).

Джозеф Овертон розробив концепцію «вікна дискурсу» в середині 90-х років, минулого століття. Згідно розробленої моделі він запропонував оцінювати судження громадської думки та ступінь його прийняття. Він намагався проаналізувати та описати, так звану технологію програмування суспільної думки, завдяки якій суспільству можна штучно прищепити, в цілому, будь-яку ідею.

Згідно концепції Овертона, «вікно дискурсу» розподіляється на шість послідовних етапів, в процесі яких суспільна думка стосовно певного питання кардинально змінюється. Основою дискурсу є те, що зміна суспільного ставлення до проблемного питання відбувається непомітно та поволі, без різкого стрибка, що і викликає у суспільстві думку про те, що все сталося природним чином, хоча насправді, було нав'язано штучно.

Першим кроком в концепції «вікна Овертона» для першочергового сприйняття суспільством будь-якої забороненої, вразливої ідеї, необхідно спочатку винести цю ідею в публічну площину. Тобто, винести ідею на суспільне обговорення; чим частіше в ЗМІ, соціальних мережах та на телебаченні буде обговорюватися заборонена тема, розглядатися з різних кутів зору, аналізуватися – тим самим суспільство скоріше звикне до самого факту існування поставленої теми. На цьому етапі ніхто не змушує суспільство прийняти заборонену для них ідею, проте вона вже обговорюється публічно, а значить табу вже знято. Підняття на обговорення забороненої ідеї викликає резонанс в суспільній свідомості та викликає неабиякий інтерес зі сторони людей долучитися до дискусії.

На другому етапі, коли повна заборона на публічне обговорення табуєваних ідей знято, суспільна свідомість переходить в нову фазу. В ЗМІ та публічних дискусіях все частіше обговорюються деталі та залучаються до широкого дискурсу експерти різних фахів, які висловлюють власне ставлення до проблемного питання, аналізуються різноманітні історичні прецеденти, проводяться аналогії. В цей час суспільна думка починає поволі змінюватися, ті ідеї, котрі раніше вважалися аморальними або забороненими тепер обговорюються широкою громадськістю. На даному етапі «вікно дискурсу» знаходиться у вирішальній стадії, коли суспільство має або прийняти нав'язану ідею або відкинути її. Провідну роль тут відіграють ЗМІ, які мають постійно ретранслювати ключовий зміст забороненої теми до суспільної свідомості. Для просування ідеї на другому етапі можлива підміна понять, коли шляхом омани намагаються змінити думку радикально налаштованих людей.

Третій етап характеризується переходом суспільної свідомості від табу до прийняттого рівня забороненої теми. Поступово громадськість звикає до публічного обговорення проблемного питання, нікого не дивує висловлювання різноманітних поглядів та особистої думки у ЗМІ. Суспільна свідомість поступово звикає до наявності в дискурсі тем, які раніше були забороненими. На даному етапі, фахівцями та експертами різних галузей можливо висловлення різноманітних підходів стосовно проблемної теми. Важливе значення тут відіграє експертна думка або думка людей, котрі мають загальний суспільний авторитет. Залучення таких людей до дискусії сприяє популяризації ідеї, яку хочуть прищепити. Радикально налаштовані люди, на третьому етапі, висвітлюються в негативному контексті, як ті, що перешкоджають загальному прогресу.

Четвертий етап «вікна Овертона» доводить суспільну свідомість до сприйняття ідеї, як розумної, прийнятної та необхідної. Раніше заборонена тема тепер виступає в контексті буденності, зрозумілого та прийняттого явища для всіх. Відтак, люди не бояться більше висловлювати свою істинну думку стосовно тих чи інших аспектів. «Вікно дискурсу» значно розширюється, проблема набуває велику кількість різноманітних напрямків обговорення. Експерти умовно розподіляють проблемні питання на недопустимі, прийнятні та цілком розумні елементи. Суспільство в цей час фрагментується на умовні групи, відповідно до своєї позиції щодо проблеми.

На п'ятому етапі «вікно дискурсу» переходить в фазу завершення. Суспільну свідомість готують до того, що проблемне питання, яке вже довгий час обговорюється має бути нарешті вирішене – закріплене законодавчо чи легалізовано. Громадськість вже не заперечує, що необхідні конкретні дії для вирішення проблеми, а не лише її обговорення. Саме тому, ЗМІ популяризує тему узаконення ідеї, а суспільство ділиться на тих, хто виступає за і проти. Через різноманітні канали комунікації людей намагаються залучити до підтримки легалізації проблеми. Популяризація теми відбувається шляхом використання різноманітних технологій: аудіо та відео реклама, агітація, експертні залучення, Інтернет – технології, використання соціальних мереж тощо. Якомога більший арсенал технологій слугує збільшенню кількості прибічників узаконення проблеми. Тема остаточно виходить на перший план публічного обговорення та загострює суспільні протиріччя, що вимагають якнайшвидшого вирішення. Відбувається остаточний злам суспільної свідомості.

Шостий етап завершує «вікно дискурсу» та є його кінцевою фазою. Отже, суспільна свідомість повністю змінює відношення до проблеми та приймає її. Як результат, суспільство підтримує політичну норму – закон, який легалізує проблему. Відтак, громадськість засуджує тих, хто висловлюється проти норми або виступає за її відміну. Таким чином, теорія «вікна Овертона» в поетапних шести кроках демонструє повну зміну суспільної свідомості від тотальної заборони публічного обговорення до легалізації на законодавчому рівні.

Згідно теорії «вікна Овертона» в будь – який момент часу ідеї складають чинну норму, утворюючи тим самим точку відліку, а усі інші ідеї або потрапляють в діапазон допустимих до обговорення або ні. Овертон пов'язував політичний дискурс зі ступеню свободи, яку він пов'язував зі ступенем регулювання соціальних інститутів державою (Lehman, 2010). Так, згідно концепції Овертона, у будь – який момент часу певні ідеї складають чинну норму, утворюючи точку відліку, а інші перебувають або не перебувають у межі діапазону припустимих.

Актуальним політичним дослідженням сьогодні є момент прийняття кінцевого рішення електорату в контексті виборів.

Популярною політологічною концепцією, яка характеризує масові підсвідомі дії є «спіраль мовчання», запропонована німецьким політологом Елізабет Ноель – Нойман. Згідно концепції «спіралі мовчання» - люди бояться виражати свою істину думку стосовно проблемних питань, якщо відчувають, що громадськість не розділяє їх думки, так як остерігаються публічного осуду, неприйняття чи ізоляції (Nesbit, 2007, pp. 231 -41).

Елізабет Нойман відзначає, що суспільна думка ґрунтується виходячи із основ «спіралі мовчання». Тобто, всі люди бояться громадської ізоляції, а саме тому часто висловлюють не власні погляди, а думку більшості. В суспільстві, де особистість не може самостійно та вільно висловлювати власну думку стосовно будь – яких питань, а повинна підлаштовуватись під загальноприйняті положення громадськості під страхом опинитися в ізоляції, то маємо змогу спостерігати дію «спіралі мовчання».

Так концепція умовно описує спіраль, як аналогію суспільного замовчування. На самому кінці спіралі знаходяться люди, котрі зі страху ізоляції бояться взагалі виражати свої думки публічно (Noelle-Neumann, 1993). Такі люди, як правило, уникають публічних дискусій, та займають позицію більшості. Якомога більше розходження власної думки та суспільної, спускає людину вниз по спіралі. Страх ізоляції – це відправна точка оберту спіралі, яка з кожним витком все більше впливає на загальну думку (Noelle-Neumann, 1993). «Спіраль мовчання» є динамічним процесом, оскільки ми постійно спостерігаємо зміну суспільної думки стосовно певних питань. Кожна людина самостійно формує власне уявлення про оточуючий світ та події, що відбуваються довкола, саме тому, має певне ставлення та позицію до тих чи інших питань, проте, людина обмежується в публічних заявах, боючись вступати в конфлікт з існуючою домінантною думкою більшості, оскільки це може викликати зневагу оточення та, як наслідок, соціальну ізоляцію. Таким чином, люди частіше замовчують свої істинні погляди або просто погоджуються з думкою більшості оточення, тим самим мінімізуючи власні соціальні ризики. Отож, «спіраль мовчання» з кожним новим витком все більше закручується, допоки більшість людей не займуть позицію замовчування (Noelle-Neumann, 1993).

Теорія «спіралі мовчання» характеризує елементи суспільної підсвідомої поведінки людей: люди постійно спостерігають за своїм оточенням та роблять висновки, які дії отримують схвалення від більшості, а які - ні; підсвідома загроза ізоляції надходить від самих людей, які показують іншим сигнали схвалення чи засудження; люди схильні до публічних тверджень тільки в тому випадку, якщо вони впевнені, що це буде позитивно прийнято більшістю; страх ізоляції є підсвідомим процесом; люди здатні уникнути загрози ізоляції за допомогою утримання від публічних суджень, які можуть викликати суперечності (Noelle-Neumann, 1993).

Концепція «спіралі мовчання» знайшла відображення в умовах гострої політичної конкуренції та виборчої боротьби. Саме виборчий процес та момент прийняття електорального рішення яскраво відображає елементи завитків «спіралі мовчання» щодо публічного висловлення своєї думки, стосовно вподобань та ставлень до тих чи інших кандидатів або політичних сил.

Так, в рамках теорії «спіралі мовчання» була розроблена концепція «зрушення останньої хвилини» - яка описує те, як електоральні вподобання змінюються в самий останній момент,

в час прийняття остаточного рішення під впливом суспільної думки. Таким чином, чинники, що впливають на результати виборів є перемінними, тобто, під впливом громадської думки, людина може в останню хвилину змінити свої вподобання та віддати свій голос за кандидата чи партію, яку підтримують більшість, а не яку першочергово підтримував.

Концепція «ефекту успіху» характеризує ситуацію в якій електоральний вибір змінюється на користь підтримки кандидата – переможця, навіть якщо виборець голосував за іншого. Сутність теорії полягає в зміні власної думки під тиском більшості; люди підтримують та голосують за ті партії, та тих кандидатів, яких підтримують найбільша кількість громадськості. Важливо, що виборець віддає свою перевагу тому кандидату, який випереджає інших. Саме тому, у кандидата, який випередив своїх політичних опонентів стрімко зростають рейтинги підтримки, так як, електорат схильний підтримувати переможців та популярніших людей, аніж програвших. Не дивлячись на політичні вподобання, якнайчастіше люди надають перевагу саме успішним та популярним кандидатам серед населення. В контексті суспільно – політичних відносин, люди бояться відкрито виражати свої політичні вподобання, тому що бояться, що їх думка не буде співпадати з думкою більшості.

Таким чином, теорії маніпуляцій масовою свідомістю пояснюють значення та приховані мотиви маніпулювання. В ході масової маніпуляції здійснюється цілеспрямований та латентний вплив на підсвідомість людей, задля втілення власної волі в інших, йде примушення виконувати рішення та дій, які забезпечать досягнення конкретних результатів, вигідних маніпулятору. Як правило, в основі маніпуляцій лежить політичний міф, ідея чи норма, яка повинна сприйматися більшістю на віру, без використання раціонального, критичного мислення. На сьогоднішній день політичне маніпулювання електоратом відносять до методів забороненої боротьби, це так звані «чорні технології», які є незаконними та передбачають пряме порушення існуючого законодавства країни. Використання «брудних» методів маніпулювання являється не тільки аморальним з точки зору суспільної моралі, але й передбачає законодавче покарання.

Яскравим прикладом застосування технологій масової маніпуляції та зокрема «вікна Овертона» є суспільство сучасної російської федерації. Саме латентний та невпинний вплив на підсвідомість російської громадськості щодо питань підтримки діючої державної влади росії демонструє роботу «вікна дискурсу» Овертона на практиці. Навіювання ідеї про сакралізацію державної влади призвели до підтримки російським суспільством політичної норми – зміни положень до конституції щодо розширення повноважень президента, скорочення повноважень уряду та обнулення президентських термінів. Таким чином, російське суспільство підтримало ідею «сакральної» влади президента та дозволили скасувати обмеження щодо кількості президентських термінів. Опозиційно налаштовані люди в росії, згідно теорії «спіралі мовчання» бояться висловлювати свою політичну позицію та істину думку публічно, так як не тільки бояться опинитися в умовах соціальної ізоляції, а ще й мають страх бути репресованими збоку державного апарату. Отже, на прикладі сучасного російського суспільства бачимо як працюють теорії масової маніпуляції свідомістю: «вікно Овертона» та «спіраль мовчання».

Теорії масової маніпуляції свідомістю набули нового значення в сучасному світі, адже світові процеси глобалізації та інформатизації невпинно змінюють навколишнє середовище та суспільство, з'являються нові канали комунікації між людьми, а отже виникають нові загрози та ризики впливу на масову свідомість, які й надалі вимагатимуть наукового аналізу та теоретичного обґрунтування.

Література

- Krugman Paul. The Closed Minds Problem. The New Yorks Times. NY, 2015.
- Lehman Joseph G. An Introduction to the Overton window of Political Possibility. Mackinac center for public policy. MI: Main Street Midland, 2010.
- Nesbit J. Shanahan D. TC, The public, the media, and agricultural biotechnology: An international casebook, Cambridge, MA: Oxford University Press, 2007, pp. 231- 41.
- Noelle-Neumann E. The Spiral of Silence: Public Opinion – Our Social Skin. Chicago: University of Chicago Press, 2nd edition, 1993.
- Overton Joseph J. Mackinac Center for Public Policy, 2013.

Анотація

Онищенко О. О. Теорії маніпуляції масовою свідомістю: «вікно Овертона» та «спіраль мовчання». – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність теорій маніпуляції масовою свідомістю, а саме детально проаналізовані дві основні концепції – теорія «вікна Овертона» та теорія «спіралі мовчання». Здійснено теоретичний аналіз механізмів впливу на масову підсвідомість та розглянуто їх наслідки. Обґрунтоване значення конструювання соціально – політичного міфу, як основи для маніпуляцій масової свідомості. У роботі були обґрунтовані та охарактеризовані основні етапи «вікна дискурсу» Овертона, кожний з яких був логічно розкритий та окреслений. У статті розкрито та показано, як змінюється ставлення громадськості до проблемного питання в контексті теорії дискурсу Овертона. Розглянутий вплив ЗМІ на суспільну свідомість. Детально проаналізований шлях, який проходить ідея в масовій свідомості, щоб досягти рівня політичної норми.

В статті окреслено питання кінцевого електорального рішення в момент виборів в контексті теорії «спіралі мовчання». У роботі наголошено, що згідно концепції «спіралі мовчання» люди бояться виражати свою істинну думку стосовно проблемних питань, якщо відчувають, що громадськість не розділяє їх думки, так як остерігаються публічного осуду і бояться опинитися в соціальній ізоляції. Був проаналізований теоретичний вплив теорії на підсвідому поведінку людей. Розглянута поведінка людей в умовах розходження власної думки та суспільної. Обґрунтовано, що саме страх соціальної ізоляції виступає вихідною точкою спіралі.

Теорія «спіралі мовчання» розглянута в контексті політичної конкуренції та виборчої боротьби. В роботі було виділено концепцію «зрушення останньої хвилини» та «ефекту успіху». Проаналізована їх значення та роль в момент прийняття електорального рішення. Окреслені політичні вподобання людей та зміна їх рішення в кінцевому рахунку та фактори, що на них впливають. У статті наголошена руйнівна загроза, яку несуть технології масових маніпуляцій та передбачена відповідальність за них. Здійснений висновок стосовно негативного впливу маніпуляцій під час виборчої боротьби. Передбачені нові загрози та ризики впливу на масову свідомість людей у контексті процесів глобалізації та інформатизації світу.

Ключові слова: маніпуляції, масова свідомість, суспільна свідомість, електорат, громадськість.

Summary

Onyshchenko O. O. Theories of mass consciousness manipulation: "Overton's window" and "spiral of silence". – Article.

The article examines the concept and essence of theories of manipulation of mass consciousness, namely, two main concepts - the theory of the "Overton window" and the theory of the "spiral of silence" are analyzed in detail. A theoretical analysis of the mechanisms of influence on the mass subconscious was carried out and their consequences were considered. The justified meaning of the construction of a socio-political myth as a basis for manipulation of mass consciousness. The work substantiated and characterized the main stages of Overton's "discourse window", each of which was logically revealed and outlined. The article reveals and shows how the public's attitude to a problematic issue changes in the context of Overton's discourse theory. The impact of mass media on public consciousness is considered. The path that an idea takes in mass consciousness to reach the level of a political norm is analyzed in detail.

The article outlines the issue of the final electoral decision at the time of the elections in the context of the "spiral of silence" theory. The work emphasizes that according to the concept of the "spiral of silence", people are afraid to express their true opinion on problematic issues if they feel that the public does not share their opinion, as they are afraid of public condemnation and are afraid of being socially isolated. The theoretical influence of the theory on the subconscious behavior of people was analyzed. Considered the behavior of people in the conditions of divergence of their own opinion and public opinion. It is substantiated that it is the fear of social isolation that acts as the starting point of the spiral.

The theory of the "spiral of silence" is considered in the context of political competition and electoral struggle. The concept of "last-minute shift" and "success effect" was highlighted in the paper. Their importance and role at the moment of making an electoral decision is analyzed. The political preferences of people and the change in their final decision and the factors influencing them are outlined. The article emphasizes the destructive threat posed by mass manipulation technologies and foresees responsibility for them. A conclusion was made regarding the negative impact of manipulations during the election campaign. New threats and risks of influence on the mass consciousness of people in the context of the processes of globalization and informatization of the world are predicted.

Key words: manipulation, mass consciousness, public consciousness, electorate, public.